

atvejis būtų tuomet, jeigu be išlikusio, gražiai vokiečių mokslininkų išsaugoto rankraščio būtų buvęs išspausdintas ir visas J. Bretkūno biblijos vertimo tekstas.

Dabar, kai jau turime pagrečiui moksliškai išleistus J. Bretkūno ir J. Rėzos psalmynų tekstus su komentarais ir originalu, atsiskleidžia naujos galimybės lyginti tuos tekstus ir visapusiškai juos tyrinėti, patikslinti apriorinius kai kurių kalbos istorikų tvirtinimus dėl tų tekstų kokybės ir vertės.

Jonas Palionis

X. D. K. P. S. lietuvių kalbos gramatika: XIX amžiaus pradžia. Parengė Giedrius Subačius, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, 368. (Bibliotheca Archivi Lithuanici 3).

Trečioje žurnalo „Archivum Lithuanicum“ įsteigtos serijos „Bibliotheca Archivi Lithuanici“ knygoje skelbiama rankraštine XIX a. pradžioje lenkiškai parašyta lietuvių kalbos gramatika „Prawidła Ięzyka Litewskiego Czyli Grammatyka Litewska“. Publikaciją parengė Giedrius Subačius¹ – minėtojo žurnalo vyriausiasis redaktorius, parengęs ir pirmą tos pačios serijos knygą „Kalikstas Kasakauskis: Lietuvių bendrinės kalbos konjunktūra“ (S u b a č i u s 2001).

Knygą sudaro pratarmė, analitiniai G. Subačiaus ir H. Karaš straipsniai, trumpai išdėstyti gramatikos tekstų rengimo principai, pačios gramatikos fotografuotinis ir transliteruotas tekstas, gramatikos vertimas, parengėjo pagal rankraščio antraštes sudarytas gramatikos turinys, lietuviškų žodžių indeksas ir dalykinė rodyklė.

Skelbiamoji gramatika viršelių atvarte (ir straipsnyje) parengėjo pristatoma kaip žemaitiška lietuvių kalbos gramatika. Toks apibūdinimas kiek klaidina, nes gramatika parašyta ne žemaitiškai, o lenkiškai. Žemaitiška ji vadinama dėl tarminio aprašomosios kalbos pamato ir kalbinės autoriaus orientacijos. Norint išryškinti būtent šias ypatybes būtų tiksliau ją pristatyti kaip lenkišką lietuvių kalbos (žemaičių tarmės) gramatiką ar kaip nors panašiai². Pirmoji lietuviška lietuvių kalbos gramatika parašyta kiek vėliau, XIX a. viduryje, Kazimiero Kristupo Daukšos (žr. B a l č i k o n i s 1955/1978; S m e t o n a 1995).

Knyga viršelių atvarte palydima linkėjimu ateities tyrėjams nustatyti gramatikos autorių. Gražus linkėjimas, juo labiau, kad paties G. Subačiaus dėta daug pastangų siekiant šią problemą išspręsti. Tačiau knygos vertę visų pirma sudaro XIX a. pradžios lietuvių kalbos (žemaičių tarmės) ir lenkų metakalbos duomenys, svarbūs lietuvių ir lenkų kalbų istorikams, gramatikos sandara, medžiagos skirstymo kriterijai, apibrėžimai ir terminai, svarbūs kalbotyros (gramatikos) istorijai. Žinant apytikrą gramatikos parašymo laiką ir nustačius joje aprašomos kalbos bei metakalbos tarminį pamatą autorystės klausimas kalbos ir gramatikos istorijai ne toks jau svarbus, jis kur kas reikšmingesnis kultūros istorijai.

G. Subačiaus straipsnis „X. D. K. P. S. gramatika (apie 1820–1830)“ (p. 10–49) remiasi, kaip pats autorius nurodo, jo monografijos „Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia“ septintuoju skyriumi (S u b a č i u s 1998, 313–331). Recenzuojamoje knygoje jis paredaguotas ir papildytas, daugiausia nauja medžiaga apie rankraštį ir jo istoriją. Straipsnyje visų pirma gana išsamiai aprašytas pats rankraštis: signatūros, įrišimas, antraštė, paginacija, popierius, vandenženkliai, rašalas, net skaitytojų sąrašas ir

¹ Viršelyje parengėjas neįprastai užrašytas knygos autoriaus vietoje.

² Plg. H. Karaš apibūdinimą: „lietuvių kalbos gramatika, parašyta lenkiškai“, p. 50.

kiti dalykai. Šiame skyriuje pasigedau duomenų apie rankraščio formatą: be jų negalima nustatyti, ar fotokopijų dydis atitinka originalą (aiškinant gramatikos tekstų rengimo principus (p. 88) apie tai nieko neužsimenama). Nustačius penkis skirtingus panaudoto popieriaus vandenženklis buvo galima pasidomėti ir tokio popieriaus gaminimo vieta bei laiku (pagaminimo metai nurodyti tik dviejuose vandenženkliuose): tai galėjo suteikti papildomų duomenų apie rankraštį ir jo autorių. Toliau straipsnyje ypač išsamiai (skyrius sudaro ketvirtadalį straipsnio) aprašyta rankraščio istorija – pasakojimas skaitytoją įtraukia, kartais net įgauna detektyvo bruožų. Palyginti su monografija, gerokai papildytas skyrius apie gramatikos autoriaus problemą. Jis baigiamas svarbia išvada, kad skelbiamoji gramatika esanti „seniausioji, arba pirmoji, išlikusi žemaitiška lietuvių kalbos gramatika“ (p. 2). Šiai publikacijai parašytas skyrius „Gramatikos sandara ir kontekstas“ perdėm trumpas ir bendras. Nuo pačios gramatikos nagrinėjimo greit nuslystama prie to meto kultūros konteksto (svartomos galimos įtakos). Skyriuje „Kalbos ypatybės. Tarmės pasirinkimo intencijos“ pagal pastebimumo žemaičiams principą nagrinėjamos gramatikoje pavartotos žemaitybės. Gauti tyrimo rezultatai rodo, kad „iš apžvelgtųjų ypatybių vienintelis tikrai ryškus aukštaitinimas yra dvibalsiai *ai, ei*“ (p. 32). Skyriuje daromos išvados, kad gramatikoje „ryškios tendencijos rašyti žemaitiškai“ (p. 32) ir „autorius orientavosi į žemaičius“ (ten pat). Toliau straipsnyje nagrinėjama gramatikos rašyba. Tai tolesnėms jos kalbos studijoms svarbus skyrius. Straipsnis baigiamas svarstymais apie gramatikos paskirtį ir jos autoriaus bendrinės kalbos sampratą, rašomosios ir šnekamosios bendrinės kalbos skyrimą, taisyklių ir vartosenos santykį gramatikoje. Tai vadinamųjų „mąstymo apie bendrinę kalbą kategorijų“ (S u b a č i u s 1998, 27t.) tyrimas, kurio pačią idėją auto-

rius turbūt yra perėmęs iš Petro Joniko (plg. J o n i k a s 1972, 25t.). Šioje straipsnio dalyje daug spėlionių, neapibrėžtų, net neįrodomų teiginių, pavyzdžiui: „perspektyvos jautimas jau įgalina kalbėti bent apie pradinį bk poreikį, apie kurtinos bk ilgesį“ (p. 37), „Tikriausiai autoriaus sąmonėje garsinis požymis turėjo metonimišką reikšmę – kaip dalis vietoj visumos atstovavo visiems sinkretiškai tesuvokiamiems požymiams“ (p. 40), „Ne tiek rėmėsi vartoseną, kiek turinčiomis būti kalbos taisyklėmis“ (p. 41). Nepagrįstas teiginys „Tikėtiniausia, kad autorius turėjo būsimosios bk teritoriją įsivaizduoti sutampančią su Didžiosios Lietuvos lietuviškais etniniais plotais, neišskirti atskirai vien Žemaičių“ (p. 38). Netikslus aiškinimas, kad „pagal autoriaus paradigmas šeštasis linksnis yra vietininkas“ ir juo remiantis daroma išvada, kad rašant *równie też Zaimiek po <...> kiedy oznacza gdzie, należy do przypadku 6^{tego}* (p. 159) gramatikos autoriui „svarbiau buvo nurodyti vietos reikšmę, o ne įnagininko formą“ (p. 37). Pavarčius gramatiką matyti, kad įnagininko ir vietininko vieta paradigmos autoriaus maišoma, pavyzdžiui, daiktavardžio *brolis* paradigmoje šeštasis linksnis yra įnagininkas (p. 111), taip pat ir pirmojoje būdvardžių linksniavimo paradigmoje vienaskaitos šeštasis linksnis yra ne vietininkas, o įnagininkas (p. 123), taigi panašiai ir nagrinėjamoje vietoje gramatikos autorius šeštuoju linksniu bus laikęs įnagininką, o ne vietininką.

Ankstesnėje monografijoje cituoti lenkiško gramatikos teksto vertimai šiame straipsnyje G. Subačiaus redaguoti. Ne visada tai padaryta vykusiai. Pavyzdžiui, *wJęzyku Litewskim znayduiąsę niektóre Imiona rzeczowne przez pospolite używanie wpierwszem Przypadku liczby pojedynczey tak dalece zfałszowane* (p. 113) straipsnyje išversta *Visuotinė vartoseną kai kurių daiktavardžių vienaskaitos pirmąjį asmenį* (= linksnį, kaip buvo monografijoje) *lietuvių kalboje taip iškreipė* (p. 40).

Straipsnyje nepagrįstai įvairuoja asmenvardžių rašyba, plg. *Sienkiewiczus* (p. 15); *Kamolowa, Rutkowski* (p. 17) ir *Malevskis, Čartoriskiui* (p. 15); *Sobolevskis* (p. 16). Skaitant kartais kliūva autoriaus stilius, pvz., *fonetinis aspektas galėtų pakišti norą klausti* (p. 39), ar minčių dėstymo tvarka, pvz., *Galima pavadinti autorių manius pradedant tam tikrą naują tradiciją, užuomazgą, branduolį – nors dar nepretendavo į išsamumą ar visuotinį privalomumą* (p. 37). Visa cituojamos ar nurodomos literatūros metrika straipsnyje duodama du kartus: ir išnašose puslapių apačioje, ir literatūros sąrašė straipsnio pabaigoje. Straipsnyje pasigedau nuoseklaus, sistemingo gramatikoje esančios lietuvių kalbos medžiagos aprašymo (tėra tik pasirinktų fonetinių ypatybių analizė) ir gramatikos sandaros, teorinio aparato (apibrėžimų, terminų) nagrinėjimo bei lyginimo su kitomis to meto gramatikomis. Visa tai lieka atseitės tyrimams; reikia džiaugtis ir tuo, ką straipsnio autorius ir knygos parengėjas yra nuveikęs.

Halinos Karaš straipsnis „X. D. K. P. S. gramatikos lenkų kalbos ypatybės“ (p. 50–87) įdomus ir naudingas, nes Lietuvos lenkų kalbos ir jos sąveikos su lietuvių kalba tyrimais lietuvių kalbotyroje ir filologijoje remiamasi mažai, susidaro įspūdis, kad jie tiesiog nežinomi. Už šio straipsnio parūpinimą ir vertimą į lietuvių kalbą knygos parengėjas vertas padėkos ir pagyrimo. Straipsnyje nagrinėjama gramatikos autoriaus lenkų kalbos rašyba, fonetika, morfologija, kai kurios sintaksės ypatybės, nuo dabartinės lenkų kalbos besiskiriantys žodžiai. Atrodo, kad autorė buvo užsibrėžusi ir „apibūdinti X. D. K. P. S. darbe vartotą gramatikos terminiją“ (p. 50), deja, šia tema straipsnyje nieko neradau. Išnagrinėjus gramatikos lenkų kalbą autorės padaryta reikšminga išvada, kad „gramatika parašyta lenkų kalbos šiaurės pakraščiu tarmių žemaičių variantu“ (p. 84).

Straipsnio vertimas palyginti geras, dėl jo turėčiau tik vieną kitą pastabą: *Liežuvio priešakinių, vidurinių bei alveolinių S-Ś-Š svyravimas* (= varijavimas, maišymas) (p. 58); *c ir ć svyravimas* (= varijavimas, maišymas) (ten pat); *Priebalsių dvigubinimas arba dvigubų priebalsių asimiliacija* (= degeminacija) (p. 64), plg.: *Priešingas reiškiny, būdingas lenkų kalbos pakraščiu tarmėms – vengti geminatu* (p. 65). Vietoje termino gyvų daiktų kategorija („tai gyvų daiktų kategorijos plėtimosi <...> pavyzdys“, p. 71) geresnis atrodo *gyvumo kategorija*; vietoj *regionalizmas* (p. 75 ir toliau) – *regionizmas*. Skyriaus antrašė *Linksniaivimas* (p. 68) ne visiškai atitinka turinį: skyrius pradedamas daiktavardžių giminės kategorijos apžvalga. Vertime nesilaikoma vienodų tikrinių vardų rašybos principų, plg.: *Franciszko Mickevičiaus* (p. 60), *Franciszko Mickiewicziaus* (p. 62) ir *Franciczeko Zabockio* (p. 61, išn. 30); *Adomo Mickevičiaus* (p. 82), *Kraševskio* (ten pat), bet *Słowackio* (ten pat) ir pan. Net gramatikos pavadinimas H. Karaš straipsnyje rašomas kitaip (*Języka*, p. 50) negu kitose knygos vietose (plg. *Ięzyka*, p. 93). Straipsnio išnašose esanti informacija nebekartojama literatūros sąrašė – taip sutaupoma ir vietos, ir skaitytojų laiko.

Knygoje išspausdintos gramatikos fotokopijos gana geros kokybės. Originalo perraša atlikta atidžiai, kruopščiai. Peržiūrėjus devyniolika pirmųjų perrašos puslapių rasta tik viena klaida: *Męskego* (= *Męskiego*), p. 113. Keli kiti perrašymo atvejai ginčytini (reikėtų patikrinti originale): *Każdey* (= *Każdey* ?, p. 93); *etr* (= *etr* ?, p. 101, x2); *Choćiaż* (= *choćiaż* ?, p. 103); *Wszelkiey* (= *wszelkiey* ?, p. 103); *Bagota turtunga* (= *Bagota = turtunga* ?, p. 105); *graży* (= *graży* ?, p. 123); *rawdonas rawdonoses* (= *rawdonas, rawdonoses* ?, p. 129).

Gramatiką versti į lietuvių kalbą – nelengvas uždavinys. G. Subačiaus atliktas vertimas neprastas, tačiau kartais netikslus ir perdėm

pažodinis. Abejonių sukėlė šios vertimo vietos: *o <...> ukladaniu* (p. 93) turbūt tiksliau versti *apie kaitymą*, o ne *apie <...> rašymą* (p. 278); *poruszenie Zmysłu* (p. 101) veikiau verstina *jausmų pokyčius*, o ne *sąmonės judesį* (p. 280); ypatingaisiais vadinami *<...> ir es. laiko veikiamieji* (= neveikiamieji) *dalyviai* (p. 298, išn. 80); *lietuvių kalbos veiksmažodžių tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos trečiasis asmuo sakomas vienodai. [Asmenys]* (= [Skaičius]) *reiškiami* [= reiškiamas] *vardažodžiais, įvardžiais arba įvardinėmis dalytėmis* (p. 299); *Neasmeniniai bei ypatingieji lietuvių kalbos dalyviai negali būti nusakyti lenkiškai, nes yra visuotiniai* (= perdėm bendros reikšmės) *ir išsiskiria puikia vaizduote* (= dideliu vaizdumu, vaizdingumu) (p. 304), plg. *Imiesłowy Litewskie Nieosobiste oraz Szczegulne po Polsku wyrażonemi bydz niemogą ato dla Swoiey ogolności y od osobnieniasię zpiękną wyobraźnią* (p. 189); *tačiau bet koks lietuvių kalbos įvardis* (= prielinksnis), *pridėtas iš priekio, galinį s arba es pašalina* (p. 314), plg. *w litewskim zaś dodany po przednio jakikolwiek Przyimek; usuwa końcowe s. lub es.* (p. 217); *bendriausias* (= pagrindines) *lietuvių kalbos veiksmažodžių formos* (= paradigmas) *turime tiktai dvi* (p. 314); *ar šią pastabą pradėti žodžiu 'nusigręžk'? Ar vardažodžiu, ar įvardžiu* (= prielinksniu), *arrieveiksmiu?* (p. 317); *Lietuvių kalbą labai puošia, kai įprastiniai būdvardžiai arba daiktavardžiai užima pirminę padėtį* (= pirmąją vietą) (p. 318).

Kalbotyros veikalų vertimą itin apsunkina terminai. G. Subačiaus daugeliu atvejų parinkti vykę lenkiškų terminų atitikmenys, pavyzdžiui, *skirtukas* (plg. *Lietuvių raštas turi tokius pačius skirtukus, kokius vartoja lenkai*, p. 279) ir *nurodomieji įvardžiai*, p. 290t. (plg. *ukazujące Zaimki*, p. 139t.): pastarieji tik iš dalies atitinka mūsų rodomuosius įvardžius. Gramatikoje itin dažnai vartojamą terminą *forma* siūlyčiau keisti terminu *paradigma*, pavyzdžiui, *Pięć Form Regularnych na*

Imiona Litewskie Rzeczowne (p. 109) versti *Penkios reguliarios lietuvių kalbos daiktavardžių formos* (=paradigmos) (p. 281); o terminą *Konstrukcja* (p. 231t.) – terminu *sintaksė*, kaip ir padaryta dalykinėje rodyklėje (p. 366).

Vertimo stilius užkliuvo šiose vietose: *lietuvių kalbos raides reikia labai raiškiai tarti pagal abėcėlės skambesį, neleidžiant [veikti] jokioms žodžių minkštumo ar kietumo jėgoms* (p. 278); *turintis galūnę su skiemenimis a, e* (= besibaigiantis skiemenimis *a, e*) (p. 280); *Ta pačia tvarka laipsniuojamas ypatingasis lietuvių kalbos būdvardis – pridedamas tik jam būdingas skienuo* (= tik pridedant jam būdingą skiemenį) (p. 288), plg. *dodaiąc tylko własciwą Jego Sylabę* (p. 133); *Lietuvių kalbos deminutyvai taip pat labai išsiplėtoję* (= gausiai vartojami) (p. 295); [bendraties nuosakoje] *visi bet kokios formos bendraties* (nereikalingas žodis) *veiksmažodžiai baigiasi skiemeniu ty* (p. 314); *tokią taisyklę ne tik sunku iš pasakyto veiksmažodžio sukurti* (= pasakytam veiksmažodžiui pritaikyti) (p. 314); *pereidami į būdvardžius ar dalyvius lietuvių veiksmažodžiai netampa neveikiamaisiais, tačiau ima plačiai veikti protą* (= įgauna daug vaizdumo) (p. 315); *Lietuvių kalba išlaiko mandagumą* (= Lietuvių kalbai būdingas mandagumas) *ir yra gražiai įvairi, kai žodžiai renkami pagal objekto vertę* (= parenkami pagal dalyko esmę) (p. 315); *prieveiksmiu vadinamas žodis, dažniausiai* (= paprastai) *dedamas prie veiksmažodžio ir gelbstintis* (= padedantis) *jam reikšti aplinkybes* (p. 316).

G. Subačiaus sudarytas gramatikos turinys (p. 329–333) padeda suvokti gramatikos visumą, sandarą, skyrių proporcijas ir skaitytojui yra visai naudingas. Gerai, kad prie kaitybės skyrių pavadinimų sudarytojas prirašė po atitinkamo žodžio pavyzdį. Panašiai buvo galima trumpai paaiškinti ir pastabų, kurias gramatikos autorius tik sunumeravo, turinį, pavyzdžiui: *4 pastaba* [Pagrindinės veiksmažodžių formos].

Reikiamo lietuviško žodžio ar jo formos paieškas knygoje labai palengvina G. Subačiaus sudarytas žodžių indeksas (p. 334–362). Indekso sudarymo principai knygoje nepaaiškinti, todėl skaitytojas, ieškantis, pavyzdžiui, sangražinių veiksmažodžių arba skirtingų kamiengalių vardažodžių, gali patirti sunkumų. Indeksą sudarant daugiausia, atrodo, vadovautasi vienu naujesnių tokio pobūdžio darbų – Alekso Girdenio ir Danutės Girdenienės „1795 metų „Žiwato“ indeksu“ (1997): abiejose rodyklėse visos žodžių formos duodamos originalo rašyba, o antraštinės formos ne verčiamos į bendrinę kalbą, o transponuojamos. Abu indeksai turi ir daugiau bendrybių.

Kai kurie G. Subačiaus indekso sandaros dalykai sukėlė abejonių:

1. To paties daiktavardžio skirtingų kamienu formos pateikiamos atskiruose straipsniuose, iškeliant skirtingus antraštinius žodžius. Pavyzdžiui, formos *Akmenis* nom. sg. 13, *akmeny* gen. sg. 13, *akmeney* nom. pl. (ne sg.!) 13 ir *Akmeniu* gen. pl. 13 surašytos straipsnyje **akmenis** (dėl transponavimo žr. toliau), o formos *akmow* nom. sg. 13, *akmenis* nom. pl. 13 – straipsnyje **akmuo** (p. 336). Tokiu būdu pateikiamos formos sudaro jau nebe vieno, o kelių žodžių išpūdį: išeina, kad gramatikos autoriaus skirti du tą pačią reikšmę turintys, bet skirtingai linksniuojami daiktavardžiai *akmuo* ir *akmenis*³. Nuosekliai laikantis pasirinkto principo ir forma *Zmones* nom. pl. 72, nurodyta straipsnyje **žmogus** (p. 362), turėtų būti pateikiama kitame straipsnyje nei forma *Zmoney* nom. pl. 15, 16.

2. Asmeninių pirmojo ir antrojo asmens vienaskaitinių ir daugiskaitinių įvardžių (*aš*

ir *mes*, *tu* ir *jūs*) formos duodamos viename straipsnyje, tarsi būtų tų pačių įvardžių vienaskaitos ir daugiskaitos formos (plg. p. 337 ir 359). Toks asmeninių įvardžių pateikimo būdas lietuvių leksikografijoje tvirtai įsišaknijęs (plg. Girdenis, Girdenienė 1997, 72t. ir 336t.). Vis dėlto pagrįsti tokį sprendimą po V. Žulio ir A. Rosino darbų (žr. *Žulys* 1969, 174t.; *Rosinas* 1996, 35t.) būtų sunku.

3. Sangražinės ir nesangražinės veiksmažodžių formos indekse pateikiamos skirtinguose straipsniuose. Pavyzdžiui, forma *pagondynaw* praet. 1 sg. 63 duodama straipsnyje **pagandinti** (p. 351), o forma *pasegondynaw* praet. 1 sg. 63 – straipsnyje **pasigandinti** (p. 351), kuri nuo pirmojo skiria kelios dešimtys kitų straipsnių. Toks šių formų pateikimas perša mintį, kad jos sudarytojo laikomos atskirais žodžiais (sprendimas galimas, tačiau kažin ar patogus skaitytojui).

Tam tikrų abejonių kelia ir kai kurių antraštinių indekso formų transponavimas:

1. Nenuosekliai transponuojama antraštinė tą patį grafinį pavidalą – galūnę *-is* – turinčių daiktavardžių vienaskaitos vardininko forma: vienais atvejais su trumpa *-is*, kitais – su ilga *-ys*, plg.: **aulys** *Aulis* nom. sg. 87, **kadagys** *Kadagis* nom. sg. 91, **vėžys** *Wieżis* nom. sg. 99; bet **brolis** *Bralis* nom. sg. 39, *Brolis* nom. sg. 6, 10 ir kt. (plg. *brolys*, *Vitkauskas* 1976, 53), **cyrulis** *Cirulis* nom. sg. 88 (plg. *cyrulys*, *Vitkauskas* 1976, 60), **gyvolis** *Giwolis* nom. sg. 91 (*Vitkauskas* duoda gretimines formas *gyvolis* ir *gyvolys*, 1976, 95) ir daugybė kitų atvejų.

2. Autoriaus kartu parašyti žodžiai indekse ne atskiriami, o taip pat rašomi kartu. Pavyzdžiui, konstrukcija *beto* 78 nurodoma ir prielinksnio *be*, ir įvardžio *tas* straipsniuose, tarsi būtų prielinksnio ar įvardžio forma; *artey* 78 – ir dalelytės *ar*, irrieveiksmio *teip* straipsniuose ir kt.

3. Abejotinas šių formų transponavimas: iš *diel* 33, 69, 78 (x2), *diel* 78 transponuota

³ A. Girdenis ir D. Girdenienė senovinėmis laikomas priebalsinio kamieno vienaskaitos ir daugiskaitos įnagininkų formas *akmeni* ir *akmenis* duoda viename straipsnyje su atitinkamomis kitų kamienu linksniavimo formomis *akmeniu* ir *akmenymis* (plg. Girdenis, Girdenienė 1997, 51t.).

antraštinė forma **dėl** (= del), p. 340 (plg. *deł*, Vitkauskas 1976, 68; Zinkevičius 1966, 418); iš *Eyla* nom. sg. 89, *Eyra* [= *Eyla*] nom. sg. 90 – **eilė** (= eila), p. 342 (plg. *eilà*, Vitkauskas 1976, 84); iš veiksmažodžio formos *Ketu* praes. 1 sg. 91 transponuota priesaginė forma **ketinti** (= ketėti), p. 347 (plg. *ketėti, kēta, -éjo*, LKŽ V 649); iš *Kurtas* nom. sg. m. 91 – **kurčias, -a** (= kurtas, -a), p. 347 (plg. *kuřtas, -à*, Vitkauskas 1976, 162; *2kuřtas, -à*, LKŽ VI 973); iš *Mądrus* nom. sg. m. 93, *Mądresnis* nom. sg. m. comp. 77 – **mandras, -a** (= mandrus, -i), p. 348 (plg. *mandrūs, -ì*, Vitkauskas 1976, 187); iš *Miksztas* nom. sg. m. 93 – **minkštas, -a** (= mykštas, -a), p. 349 (plg. iš *Pluksna* nom. sg. 94 transponuotą **pluksna**, p. 353); iš *niekados* 69, 93, *Niekdaris* nom. sg. 93, *niekur* 69 – **niekados, niekdarys, niekur** (= nėkados, nėkdarys, nėkur), p. 350 (plg. *nėkumèt, nėkuř* ir *nėkur, nėktauza*, Vitkauskas 1976, 214; žr. dar Zinkevičius 1966, 439); su trumpo, o ne ilgo vokalizmo priešdėliu iškelto formos **nugandinti** (ir **nusigandinti**), **nuliūdimas, nuliūsti, nusigąsti** (visos p. 350) (plg. *nūbauda, nūbengos, nūbiros* ir kt., Vitkauskas 1976, 220t.); iš *Wobulas* nom. sg. 98 transponuota **obulas** (= obūlas), p. 350 (plg. *óbūlas*, Vitkauskas 1976, 226); iš *pyrmu* 78 – **pirm** (= pirmu), p. 352 (plg. *pirmù*, Vitkauskas 1976, 261); iš *Sawsus* nom. sg. m. 97 – **sausas, -a** (= sausūs, -i), p. 355; iš *Sawi* acc. 70 – **savęs** (= savi), p. 355 (plg. Zinkevičius 1966, 299); iš *Tarpy* 97 – **tarpe** (= tarpai), p. 358; iš *tyn* 67 – **ten** (= tin), p. 358 (plg. *tìn*, Vitkauskas 1976, 399); iš *Wižyna* nom. sg. 99 – **vižyna** (= vyžina), p. 361 (plg. *výžena*, Vitkauskas 1976, 445); iš *Zalus* nom. sg. m. 99 – **žalias, -a** (= žalus, -i), p. 361 (plg. *žalūs, -ì*, Vitkauskas 1976, 451).

Pasitaiko klaidų ir indekso formų nuorodose: forma *Akiu* gen. pl. (p. 336) turi būti ne straipsnyje **akis**, o straipsnyje **akė** (jeigu nutarta šio žodžio formas aprašyti dviejuose straipsniuose); *akis* 14 straipsnyje **akis**

(p. 336) yra ne *acc. pl.*, o *nom. pl.*; *Akmeney* 13 straipsnyje **akmenis** (gal reikėtų transponuoti **akminys**?) (p. 336) yra ne *nom. sg.*, o *nom. pl.*; forma *akmow* 13 (p. 336) liko visai be nuorodų; *alga* 67 straipsnyje **alga** (p. 336) yra ne *nom. sg.*, o *acc. sg.*; p. 87 yra ne *nom. sg.* forma *alga*, o *Alga*; žodis **arba** (p. 336) yra ne prielinksnis (praep.), o jungtukas (conj.); žodis **artimas** (p. 337) visais straipsnyje nurodytais atvejais vartojamas daiktavardiškai, todėl būtų tiksliau jį apibūdinti ne kaip *adj.*, o kaip *s. m.*; forma *Kayrus* nom. sg. 91 (transponuota **kairus**, p. 346) turbūt yra ne daiktavardis (*s. m.*), o būdvardis (*adj.*); *miliu* 75 straipsnyje **mylia** (p. 349) yra ne *gen. sg.*, o *gen. pl.*; žodelio **ne** straipsnyje (p. 350) nenurodyta forma *ne* 78, parašyta kartu su žodžiu *teyp*; formos *o* p. 31 nėra, kaip nurodyta straipsnyje **o** (p. 350); straipsnyje **su** (p. 356) nurodyta *so* 26, tačiau atitinkamame puslapyje aiškiai matyti forma *su*; *wałondas* 74 straipsnyje **valanda** (p. 360) yra ne *nom. pl.*, o *acc. pl.*; formos *Wys* 98 ir *wys* 34, nurodytos straipsnyje **vis** (p. 361), greičiausiai yra homoniminės: pirmoji – *nom. sg. n.*, antroji – *acc. sg. n.*

Knygos pabaigoje spausdinama dalykinė gramatikos rodyklė (p. 363–366). Tokioje rodyklėse skaitytojais paprastai ieško jiems žinomų, jų vartojamų gramatikos sąvokų ir terminų, todėl tokios temos kaip *nacionaliniai būdvardžiai, ypatingieji būdvardžiai, jungiamoji nuosaka* jiems mažai padeda. Juo labiau, kad knygoje yra pagal rankraščio antraštėles parengėjo sudarytas gramatikos turinys. Rodyklės straipsniuose be reikalo kartojamos pačios straipsnių antraštės, pavyzdžiui, pirmoji straipsnio *daiktavardis* tema yra *daiktavardžiai. Aukština-masis* ir *žeminamasis* yra ne atskiri būdvardžių laipsniai (jų gramatikos autorius skiria keturis), kaip pateikiama rodyklėje (p. 364), o jų semantikos apibūdinimai.

Knygoje pastebėtos tokios korektūros klaidos: *Puławų* (= Puławų), p. 14; *kai* (= kad),

p. 32; *Chodzkos* (= Chodźkos), p. 51, išn. 5 (plg. išn. 44, p. 69); *Biblioteka narodowa* (=Narodowa), p. 4; sakinyje „prielinksnis pod vietoj bk“ (p. 77) praleistas bendrinės lenkų kalbos prielinksnis; *przyiemność* (= przyiemność), p. 77; *pavydžiu* (= pavyzdžiu), p. 83; sakinyje *or (as in the Lithuanian language the very open [e])* (p. 86) skliausteliai turėtų būti uždaryti po žodžio *language*; <æ> and <e> (= <ž> and <ż>), p. 87; sakinyje *kai kuriuos lietuvių kalbos žodžius <...> galima būtų vadinti ypač perdėm neveikiamaisiais* (p. 313) nereikalingas žodelis *ypač*; **tamsu, -i** (= tamsus, -i), p. 357. Žodis *Kaupas* (p. 323) gramatikos vertime liko parašytas stačiu šriftu, o ne kursyvu. Nepaaiškintos 172 išnašos p. 328 santrumpos MŽ ir SW. Netinkamai perkelti žodžiai *petersburs-zczan*, p. 54, 15 išnaša; *pols-zczyźnie*, p. 56, 22 išnaša; *trozecz-zku*, p. 57, 26 išnaša; *su dodate-ys*, p. 296. Reikėtų pataisyti netaisyklingus sakinius *dėkoju <...> dr. Halinai Karaš, specialiai dėl šios knygos* (= šiai knygai) *ištyrusiai X. D. K. P. S. rankraštį* (p. 9) ir *Tiesioginės įtakos X. D. K. P. S. gramatikai čia nematyti nei iš Ruigio, nei iš Bogušo darbo* (= nematyti šių darbų įtakos gramatikai) (p. 26).

G. Subačiaus nuveiktas didelis ir lietuvių kalbotyrai bei filologijai naudingas darbas – rankraštinė XIX amžiaus lietuvių kalbos gramatika padaryta prieinamesnė mokslo visuomenei. Darbas daugeliu atžvilgių (ypač rankraščio perraša, rankraščio pristatymas ir jo istorijos apžvalga, H. Karaš straipsnio papildymas) atliktas gerai. Ši geranoriška recenzija parašyta tikintis daugiau panašaus pobūdžio G. Subačiaus ir serijos „Bibliotheca Archivi Lithuanici“ publikacijų.

LITERATŪRA

Balčikonis J., [1955]1978, Surastas kalbos mokslo dokumentas, – Rinktiniai raštai, I, sudarė A. Pupkis, Vilnius, 246–249.

Girdenis A., D. Girdenienė, 1997, 1795 metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius.

Jonikas P., 1972, Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrیمasis antrojoje XIX a. pusėje, Čikaga.

Rosinas A., 1996, Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai. Funkcijos ir semantika, Vilnius.

Smetona A., 1995, Kazimieras Kristupas Daukša ir jo gramatika (200-osioms gimimo metinėms), – *Lituanistica*, IV, 53–57.

Subačius G., 1998, Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia, Vilnius.

Subačius G., 2001, Kalikstas Kasakauskis: Lietuvių bendrinės kalbos konjunktūra, Vilnius.

Vitkauskas V., 1976, Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas, Vilnius.

Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.

Žulys V., 1969, Vadinamųjų nekaitomųjų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje sandaroje, – *Blt V* (2), 167–177.

Artūras Judžentis

Antanas Pakerys, Akcentologija, II. Skaitvardis, įvardis, veiksmažodis,rieveiksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, ištiktukas, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, 630.

Recenzuojamoji didelės apimties knyga yra keliatomio kalbotyros veikalo tęsinys, ant-rasis tomas. Pirmąjį tomą, kuriame nagrinėjamas daiktavardžių ir būdvardžių kirčiavimas („Akcentologija, I. Daiktavardis ir būdvardis“, Kaunas, 1994), esu recenzavęs bei ahotavęs mokslo spaudoje¹. Prie šių dviejų knygų natūraliai šlyja ir trečioji Pakerio knyga „Tarp-tautinių žodžių kirčiavimas“ (Kaunas, 1991), skyriumi nagrinėjanti vadinamąją tarptautinę leksiką.

¹ Žr. *Baltistica*, XXX (2), 1995, 107–109; *Res Balticae*, [I], 1995, 201.